

Információtudomány és metafizika

Vajda Kornél

E rövid cikkhez az indítást, az ötletet, az alapot Bertram C. Brookes¹ londoni profeszornak a *Journal of Information Science* 1980-as második számában megjelent cikke adta.² A szerző négy részben adja az információtudomány alapvetését, mi azonban csak az első cikkre reflektálunk. Azért is, mert a további cikkek egészen speciális ismereteket követelnek meg (maguk is részei magának az információtudománynak, nem is igazi megalapozói), és fölöttébb leszűkítik magát az alapproblematikát. Nem így az első, az épp pertraktálni vágyott írás.

A szerző egy talán fiktív, talán valós, de mindenképp roppant szellemes és meggyőző történetből indul ki. Bemutatják neki A. professzort, aki nyelvészet- és információtudományt ad elő hallgatóknak. Bemutatják B. professzort, aki számítógép-tudományt ad elő információtudományt hallgatóknak. A következő, C. professzor statisztikus, és természetesen statisztikát ad elő, ugyancsak információtudományt hallgatóknak. A kérdésre, hogy magát az információtudományt ki adja elő, nincs válasz. Illetve csak annyi, hogy az információtudomány afféle „kevercs” tudomány. Nyelvészetből, számítógép-tudományból, statisztikából, könyvtári diszciplínából és az ég tudja még miféle ismeretekből áll össze. Az meg a hallgatók, a leendő információs szakemberek dolga, hogy valahogy összehozzák e sok mindenből magát az információtudományt (*information science*). De hát tényleg a hallgatók dolga lenne ez az összehozás, ez a „szintézis”? Nyilvánvalóan nem. Pedig az ellentmondásokat az angol professzor még meg is tudja sokszorozni. Példáit nem sorolnánk, ki-ki maga is számos példát, indíciумot tudna hozni. Mi a teendő, mi a kiút ilyenkor?

A talán legnagyobb magyar esztéta a következőket mondja. Tegyük szövegében az esztétika terminus helyébe mindenütt az információtudományt:

„A kutatási anyagnak ez a roppant gazdagsága és sokfélesége egymaga is szűk-ségessé teszi olyan vizsgálódási szempont alkalmazását, amely elvileg fordul a sokféleségtől az egység, a jelenségtől az értelem, az esetlegestől az egyetemes felé. Aki tisztában van az esztétikai jelenségek áttekinthetetlen sokféleségével, már csak ezért is lehetetlen be nem látnia, hogy az esztétika nem boldogulhat filozófia nélkül. Az esztétikai vizsgálódásban mindenesetre a legjelentősebb, legátfogóbb, de a legbonyolultabb is a filozófia szerepe. De már abból is, hogy az esztétikai jelenségek közt egyenesen filozófiai természetűek is szerepelnek... Elutasíthatatlanul előáll a követelés, hogy a filozófiai vizsgálódás helyet kapjon az esztétikában, hiszen ezekről beszélni sem lehet

1. Bertram C. Brookes-ról bővebben lásd ugyanebben a számban Csík Tibor írását.

2. Brookes, B. C.: The foundation of information science. Part 1. Philosophical aspects. (Az információtudomány alapvetése. Első rész. Filozófiai aspektusok.) In: *Journal of Information Science*. 1980. 2. sz. p. 125-133.

értékelméleti, ill. metafizikai elmélyedés nélkül. A filozófiai gondolkodást azonban ennél átfogóbb szerep illeti az esztétikában. Olyan különböző természetű dolgok, aminők az esztétikai jelenségek, még eligazodni is lehetetlen másként, mint hogy megpróbáljuk tisztázni a bennük közös esztétikai mozzanatot, közös értelmet. Ilyenmű vizsgálat csak úgy lehetséges, hogy e tapasztalat adta jelenségekből visszakövetkeztetünk természetükre, értelmükre. Ez pedig nem más, mint a jelenségek lényegkutató szemrevétele (fenomenológiai módszer) és előfeltételeinek visszafelé kutatása (redukció). Épp ez a kettő teszi a bölcséleti vizsgálatot.”

Nos, Brookes aligha ismerhette a fent idézett sorokat, mégis pontosan ezek szellemében járt el, még hozzá tudatosan, sőt a lehető legnagyobb egzaktussággal. Angol professzor lévén természetesen az angolszász filozófia kapaszkodóit kereste. És – micsoda telitalálat, micsoda csodálatos ösztön, micsoda érzék – nem az analitikus filozófia nagyjaihoz fordult – és (gyakorlatilag) minden angolszász filozófia analitikus –, hanem Karl Popperhez.³ Popper persze szintén az analitikus filozófia nagyja (talán egyik legnagyobbja), ám már igen korán az analitikus filozófia úgynevezett belső ellenzékének prominense volt. Amikor az analitikusok – élükön Gilbert Ryle-jal – minden úgynevezett szellemfilozófia megszüntetésén munkálkodtak (Ryle fő műve magyarul is olvasható, több kiadásban is⁴), Popper – előlegezve mintegy az analitikus filozófia hatalmas fordulatát, amely csak a 2000-es években következett be – már a hetvenes években a metafizika és a szellemfilozófia felé fordult. Az első jelet az 1972-es nagy munkája, az *Objective Knowledge*⁵ mutatta (hivatkozik is rá szerzőnk), csúcspontja azonban a *Three Worlds* (Három világ) című hatalmas előadása (1978) jelentette. A *Three Worlds* az analitikus filozófia végső – a metafizika, ontológia irányába tett – nagy fordulata nyitányának tekinthető. És ehhez az előadáshoz, az ebben kifejtett „harmadik világra” épít Bertram C. Brookes. Mit jelent ez?

Igen sok mindent. Popper harmadik világa tulajdonképpen a szellem, az objektívált szellem világát jelenti. Az első világ – most Popper gondolatait, koncepcióját foglaljuk össze végtelenül röviden, és éppen ezért felelőtlenül leegyszerűsítve – a fizikai dolgok világa. A testeké, mozgásoké, az empirikusan megtapasztalhatóké (stb.). A második világ az emberi „mind”: az emberi psziché, mentalitás, lelki folyamatok (stb.). A harmadik világ pedig az ember által alkotott, az ember által létrehozott, objektívált valóságoké. Egy Popper által is használt példával élve: Shakespeare összes műveinek kiadása az első világba tartozik, papír, nyomdafesték, könyvkötés (stb.) – ez mind-mind fizikai, empirikus valóság. Amikor Shakespeare – mondjuk – a *Hamletet* írta, a második világban volt. Pszichikai, mentális (és még ki tudja milyen) folyamatok zajlottak le benne, alkotott, és – talán – maga sem tudta, mit „csinál” vagy mi történik vele. Ám maga a *Hamlet*, a mű, valami objektívált „szellem”. Bárki befogadhatja, bárkinek a rendelkezésére áll, bárkinek a „világa” lehet. Bertram C. Brookes nem mondja ki, de minden gondolatmenete oda vezet, hogy az információ, az információtudomány tárgya a har-

3. Sir Karl Raimund Popper (Bécs, 1902. július 28. – London, 1994. szeptember 17.) osztrák származású angol filozófus. Főbb eredményeit a tudományfilozófia, episztemológia és politika-filozófia területén érte el. A XX. század legbefolyásosabb filozófusainak egyike.

4. Ryle, G.: *A szellem fogalma*. Gondolat Kiadó, 1974.; Osiris Kiadó, 1990.

5. Popper, K. R.: *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. 1972.

madik világba tartozik, értelmezni, érteni, „megfogni” csak úgy lehet, ha a popperi harmadik világhoz tartozónak tekintjük. Két kérdésünk van (lehet). Igaza van-e Bertram C. Brookesnak, amikor popperi alapon kívánja megalapozni az információtudományt, illetve, hogy igaza van-e Poppernek a harmadik világ „feltételezésével”, vagyis lehet-e egy ilyen „feltételezéssel” bármit is megalapozni.

Tekintsünk el attól, hogy Bertram C. Brookes maga is kételyeket érez (és támaszt) saját koncepcióját illetően. Nézzük a dolgot magát. Hagyjuk el – ideiglenesen – azt a terepet, amelyen eddig mozogtunk. Az informatika tárgya, talán nem túlzás így fogalmazni, az információ. Mi légyen az információ? Ez a kérdés. Hogy azután a harmadik vagy a százharadik világ része-e, kit érdekel? A kérdést – hál’ Isten! – nem nekünk kell megválaszolni. Hatalmas szakirodalom áll rendelkezésünkre. Egy kissé szemtelen hangú, de objektív összefoglalást idéznénk: *„Az információk szerepe messze túlértékelődik, hiszen ezek maguk nem egyebek, mint puszta adatok [...] A tudás ennél jóval több, az információk szervezett-rendezett halmaza, amelyet [...] az eszmék segítségével rendezünk magunkban. Az információ olyan élmény vagy ismeret, amelynek az ember korábban nem volt birtokában, s amelynek birtokba vétele csökkent a szubjektív (!) határozatlanságát [...] Voltaképpen minden eddigi társadalom szükségképpen információs társadalom is volt, a megfelelő információk birtoklása az őskorban sem volt semmivel kisebb jelentőségű, mint manapság.”*

Ha ilyen vagy ilyenféle szövegeket olvasunk, különös jelentőséget kell tulajdonítanunk Bertram C. Brookes cikkének. Hisz épp ezekből az okokból kifolyólag kellett neki – és az ő nyomán kell nekünk – filozófiai kapaszkodókat keresnünk, találnunk. Említettem volt, hogy a londoni professzor – csodálatos találattal – Popperhez fordult, az ő három világ elméletéből, erre az elméletre támaszkodva adott megalapozást az információtudománynak. A találat több szempontból is csodálatos. Egyrészt nyilvánvaló, hogy Popper már korai éveiben is „metafizikafertőzött” volt. Sohasem osztotta, és a későbbiekben egyre kevésbé fogadta el a *Bécsi Kör* és az analitikusok szörnyű metafizikaellenességét, másrészt a hetvenes évektől maga is metafizikát épített. Évtizedekkel járt kora angolszász analitikus filozófusai előtt, akik – s ez ma már tudható, kézikönyvekben is deklarált ismeret – egyik fő diszciplínájuknak tekintik a metafizikát (amit néha – Christian Wolffig visszanyúló hagyomány ez – olykor, de nem mindig, ontológiának (is) neveznek). Köztudott, hogy a kortárs analitikus filozófia egyik óriása (*a giant of contemporary philosophy* – ahogy nevezni, titulálni szokták) nemrég adta közre főműnek szánt metafizikáját.⁶ Bertram C. Brookes tehát korát megelőzve nyúlt Popper – akkoriban inkább csak fanyalogva említett (ha egyáltalán említett) „három-világ-metafizikájához”. De vajon meg kell-e állnunk Brookes koncepciójánál? Azt hiszem, több érv is szól amellett, hogy túllépjünk rajta.

De talán nem is túl kell(ene) lépnünk, hanem valamivel eléje. Az a szerző, aki eddig a legpontosabban, legpregnansabban írta le az analitikus filozófia általunk fentebb említett fordulatát, a következőket rögzíti: *„Az analitikus filozófia tradicionális értelemben a következő tézisek jegyében áll: 1. a filozófia célja a filozófia meghaladása a nyelv elemzése révén; 2. a filozófia egyetlen legitim feladata a mindennapi vagy*

6. Dummett, M.: *Thought and Reality*. Oxford University Press, 2006.

tudományos nyelv elemzése; 3. az egyetlen módszer, amely a filozófia rendelkezésére áll, a nyelvanalízis módszere. Nos, ha valaki széttekint az analitikus filozófia mezein, azt találja, hogy e három tézis közül egyetlen egyet sem ír alá senki, aki analitikus filozófus. Más szavakkal élve, az analitikus filozófia halott. És a hagyományos analitikus filozófia valóban az. És ennek ellenére az analitikus filozófia ma élőbb, mint valaha...’’⁷ Mi úgy véljük, hogy az újabb, a mai, a minden korábbinál élőbb analitikus filozófia lényegében a hagyományos kontinentális filozófiához tért vissza, ha ezt – általában – nem is hangsúlyozza vagy dokumentálja.

Amikor Beckermann kifejti – a fent idézettekét követően – a mai analitikus filozófia alapelveit, mindenkinek az kell, hogy az eszébe jusson: de hát itt lényegében Nicolai Hartmannról és társairól van szó. És erre kell gondolnunk akkor is, amikor Popper – ne felejtjük, nem brit, hanem osztrák származású – harmadik világáról elmélkedünk.

1933-ban (nem 1972-ben vagy 1978-ban) jelent meg Nicolai Hartmann egyik főműve, a *Das Problem des geistigen Seins*.⁸ Ebben a hatalmas monográfiában Hartmann kifejti, hogy a szellemnek – ne essünk tévedésbe, Hartmannál semmiféle spiritualizmusról nincs szó, a szellemet nem neotomista vagy egyéb vallási értelemben veszi – három alapvető terrénuma van. Van a személyi, személyes szellem, ez mintegy ráépül az emberi pszichére, annak felettes rétege; van az objektív szellem, amely megnyilatkozik, megvalósul például a nyelvben, a jogban, az ethoszban stb.; és van az objektívált szellem, pontosan az, ami Popper harmadik világa. Mivel sokkal differenciáltabb és persze messze alaposabban kifejtett teória, az ember arra gondol, hogy Bertram C. Brookes, ha kezébe került volna (nem került), sokkal jobb alapozást talált volna az információtudományhoz, mint így.

De meggondolandó az is, hogy – amint arra egy kisedés írás, amely Wilhelm Dilthey aktualitásáról (mai aktualitásáról) értekezik⁹ – Hartmann gondolatainak sokkal gazdagabb forrásvidékét találhatjuk, találhatnánk Diltheynél. Nem a kis írásunknak apropót adó Brookes-cikket kívánjuk bírálni, ismerethiányban elmarasztalni. Távol legyen tőlünk! Csak azt jeleznénk – és persze nem bizonyítanánk –, hogy ha már a filozófiához, a metafizikához kell az információtudomány érdekében fordulnunk – és persze ahhoz kell, ezt nemcsak Brookes, de mi magunk is úgy véljük, s talán sikerült is valószínűsíteniünk –, akkor ehhez a klasszikus kontinentális filozófia is, a modern (metafizikus) analitikus filozófia is hatalmas segítséget adhat. És a Popperre építő szerző jelentőségét éppen nem csökkenti, sőt felszorozza, hogy – Popperen át, Popper segítségével – elvezetett minket az igazi, egyelőre talán beláthatatlan filozófiai meggondolások hatalmas mezejére.

Ám vannak még indíciumok, utalások, meggondolni valók bőségesen. Csak szűrőpróbaszerűen válogatva köztük. Hankiss Elemér nagydoktori disszertációjában¹⁰ arról elmélkedik – Nicolai Hartmannra (is) hivatkozva –, hogy vajon az irodalmi mű mint Popper harmadik világának része, tagja, eleme, struktúra-é avagy modell. A struktúra – Hankiss szerint – valós, igazi, empirikusan felfogható valami. A modell olyasmi,

7. Beckermann, A.: *Analytische Einführung in die Philosophie des Geistes*. Berlin–New York. 2008.

8. Hartmann, N.: *Das Problem des geistigen Seins*. De Gruyter, 1933.

9. *Az olvasó*. Gyűjteményes kötet. Bp.: 2009.

10. *Az irodalmi mű mint komplex modell* címmel jelent meg 1985-ben.

ami struktúrák közt közvetít, maga nem „igazán” létező. Az íróban, költőben gazdagon buzognak a mentális, lelki, pszichikai (stb.) energiák, valódi struktúrákat alkotva, ezeket – hogy mi módon, azt most ne firtassuk – beleírja, belevarázsolja egy modellbe, amely – önmagában – „semmi”. De alkalmas arra, hogy befogadójában hasonló lelki, pszichikai, mentális folyamatokat indítson el, generáljon. Vajon nem a popperi harmadik világ egy leképezésével állunk-e itt is szemben? Persze számos kiegészítéssel és némi leegyszerűsítéssel egyetemben. De azért – feltétlenül – meggondolandó módon. És még mindig Hankiss Elemér, aki először *Az emberi kaland*¹¹ címmel adta közre munkáját, később, tetemesen kibővítve *Félelmek és szimbólumok*¹² címen. Ebben – a bevallottan Ernst Cassirer munkájára¹³ támaszkodó könyvesszében – Hankiss arra tesz kísérletet, hogy megvilágítsa, miért és hogyan, miként és mennyire, mi módon és milyen eszközökkel építi, építheti ki az ember a saját szimbólumvilágát, amely védi és megvédi őt, amely nélkül élete lehetetlenné válnék.

Az információ és az információtudomány kifejezés a mai értelemben, ezekben a munkákban nem fordul elő, jóllehet Cassirer kultúrát, tudományos ismereteket értelmező filozófiájának is vannak ilyen vonatkozásai. De lehet-e szemernyi kétségünk is afelől, hogy – lényegében – erről van szó. Hál’ Istennek. Van hová fordulnunk megalapozásért.

Befejezésül az egyik legnagyobb magyar nyelvésznek a szinkron és diakron síkokról mondott szavait parafrazeálnám, annál is inkább, mivel a popperi koncepció egyik legfontosabb elemére, sajátosságára mutathat rá. Popper ugyanis a három világ szerves egységét, egymásba áthatását, átjuthatását, érintkezését mindenkor fölöttébb hangsúlyozta, annál is inkább, mivel – természetesen – elsősorban megkülönböztetésükre, külön-külön való jellemzésükre vetette a hangsúlyt. Nos – ismétlem, csak parafrazeálok – e három világ a lehető legbizalmasabb viszonyban áll egymással: kölcsönösen egymásban fekszenek.

---

11. Hankiss Elemér: *Az emberi kaland: Egy civilizáció-elmélet vázlata*. Budapest: Helikon, 2002.

12. Hankiss Elemér: *Félelmek és szimbólumok*. In: *Hankiss Elemér összegyűjtött munkái*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.

13. Cassirer, E.: *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture* – először 1944.